
UDK 821.163.41/.42(497.6)-32-09 Andrić I.

821.163.4-32.09 Andrić I.

Izvorni znanstveni članak

Primljen 29. II. 2012.

DAVOR NIKOLIĆ

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

dnikoli@ffzg.hr

ANTONOMAZIJA U PRIPOVIJETKAMA IVE ANDRIĆA

Sažetak

Gnomski stil u pripovijetkama i romanima Ive Andrića može se tumačiti i kao poetička dominantna njegova pripovijedanja. Dok se takvim stilom u romanima postiže učinak cirkularnosti, ponovljivosti historijskih primjera, u pripovijetkama je veća koncentriranost na same gnomske izričaje, ali i anegdote koje se javljaju radi boljega oblikovanja likova. U ovom se radu gnomsko i anegdotsko u Andrićevim pripovijetkama analiziralo kroz prizmu tropa antonomazije koja zamjenjuje vlastito ime apelativom, epitetom ili perifrazom (prava, antička, metonimijska antonomazija) ili zamjenjuje neku osobinu vlastitim imenom (vosijanska, metaforička antonomazija). Analizom je potvrđena veza između stilogene uporabe antonomazija (posebice vosijanskoga tipa) i gnomskoga stila pripovijedanja.

Ključne riječi: *anegdota, antonomazija, gnoma, Ivo Andrić, pripovijedanje, trop*

Uvod

U stilografskim analizama autora s područja bivše Jugoslavije jedan od najčešćih predmeta proučavanja jest pripovjedački stil Ive Andrića¹ čiji su utjecaj mnogi književni kritičari prepoznavali u radovima mlađih književnika (npr. M. Selimovića, I. Aralice, M. Jergovića i J. Mlakića). Taj stil, najčešće opisivan kao *gnomski*, može se tumačiti i kao poetička dominanta Andrićeva pripovijedanja. U svojim najpoznatijim romanima takvim stilom Andrić teži apsolutizaciji kronotopa, ageografičnosti i ahistoričnosti, čime se postiže dojam vječne cirkularnosti, ponavljanja historijskih primjera.

Iako se i u svojim pripovijetkama (posebice onim tzv. fratarskim) Andrić služi takvim stilskim postupcima, oni zbog naravi pripovijetke ne mogu težiti kronikalnom stilu romana *Na Drini ćuprija* i *Travnička hronika*. Gnomsko i anegdotsko u Andrićevim pripovijetkama usko je vezano za svoj prvotni tekst, ali je istodobno prepoznatljivo kao poetička dominanta cjelokupnoga pripovjedačkog opusa.

U središtu je ovoga istraživanja analiza gnomskoga i anegdorskoga u Andrićevim pripovijetkama kroz prizmu jednoga tropa, antonomazije. Analizom sedamdeset sedam pripovijedaka raspoređenih u pet knjiga *Sabranih djela Ive Andrića* (knjige V-IX) željela se uspostaviti jasna veza između stilogene uporabe antonomazija radi pojačavanja gnomskoga pripovjednoga stila.

1. Antonomazija – trop s dvojakom zamjenom

Antonomazija je trop koji se u antici shvaćao kao zamjena vlastitoga imena apelativom, epitetom ili perifrazom,² a od XVII. stoljeća sve više

1 Vidi: ZDRAVKO MALIĆ, „Andrićev stil i jezik u ‘Priči o kmetu Simanu’“, *Jezik*, IV (1955.), 5.; ZDENKO LEŠIĆ, *Jezik i književno djelo*, Zavod za izdavanje udžbenika, Sarajevo, 1971.; KRUNOSLAV PRANJIĆ, *Jezikom i stilom kroza književnost*, Školska knjiga, Zagreb, 1986.; KREŠIMIR NEMEC, *Povijest hrvatskog romana*, Školska knjiga, Zagreb, 2003.

2 Usp. MARKO FABIJE KVINITLIJAN, *Obrazovanje govornika: Odabrane strane*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1984.; R. DEAN ANDERSON, *A Glossary of Greek Rhetorical Terms*, Peeters, Leuven, 2000.; DUBRAVKO ŠKILJAN i dr., *Leksikon antičkih termina*, Antibarbarus, Zagreb, 2003.

i kao obrnuta pojava: zamjena apelativa vlastitim imenom.³ U ovome drugom slučaju govorimo o vosijanskoj antonomaziji, prema nizozemskomu retoričaru Gerardusu Johannisu Vossiusu koji je u ovome tropu prepoznao dvojaku narav – sposobnost zamjene pojedinačnoga općim, ali i općega individualnim.⁴ Tako shvaćena antonomazija često se opisuje kao podvrsta sinegdohe.⁵ Razlika u ovim dvama podtipovima antonomazije može se objasniti i oprjekom metonimija – metafora pa prvi tip antonomazija možemo zvati metonimijskim, a drugi metaforičnim.⁶ Da bi se dodatno istaknula razlika između dvaju temeljnih tipova antonomazija, rabi se i termin *antička* ili *prava* antonomazija nasuprot onoj vosijanskoj.⁷

Lingvistički gledano, antonomazija je trop koji potencira imanentno jezično svojstvo apelativizacije (prelaženja vlastitoga imena u opću imenicu) i deapelativizacije (prelaženja opće imenice u vlastito ime). Vlastita su imena po definiciji jedinice bez značenja; njihova je zadaća individuacija i identifikacija njihova nositelja, tj. referenta.⁸ Gubljenje jednoznačne referencije koju je vlastito ime nekad imalo pronalazimo u vosijanskim antonomazijama, dok je davanje takve funkcije općim imenicama značajka pravih ili antičkih antonomazija.

1.1. Metonimijske/prave antonomazije

Prototipna metonimijske antonomazije jesu one koje nedvosmisleno povezuju apelativ s određenim vlastitim imenom. Aristotela su tako u

3 Za detaljnija pojašnjenja o razlikama u definiranju antonomazije čitatelje se upućuje na članak ANA GRGIĆ – DAVOR NIKOLIĆ, „Antonomazija – figura kulturnog pamćenja“, *Fluminensia*, XXIII (2011.), 2.

4 ŽIVA BENČIĆ, „Antonomazija“, *Tropi i figure*, ur. Živa Benčić i Dunja Fališevac, ZAZNOK, Zagreb, 1995., str. 197.

5 HEINRICH LAUSBERG, *Elemente der literarischen Rhetorik*, Max Hueber Verlag, Ismanig, 1990., str. 71.

6 KENNETH HOLMQVIST – JAROSŁAW PŁUCIENNIK, „Princess Antonomasia and the Truth: Two Types of Metonymic Relations“, *Tropical Truth(s)*, ur. Armin Burkhardt i Brigitte Nerlich, De Gruyter, Berlin – New York, 2010.

7 Vidi Ž. BENČIĆ, *n. dj.*, str. 196. – 197.; *Rečnik književnih termina*, ur. Tanja Popović, Logos art, Beograd, 2007., str. 47.

8 MARIJA I MAJA ZNIKA, „Vlastito ime i brojivost“, *Folia onomastica Croatica*, 12-13, 2003. – 2004., str. 573.

srednjem vijeku zvali *Filozof* jer je iz skolastičke perspektive on u potpunosti bio izjednačen sa svojim naukom. Slično su u antici *Pjesnikom* i *Govornikom* Grci imenovali Homera i Demostena, a Rimljani Vergilija i Cicerona.

Metonimijska povezivanja mogu biti i ona po krvnome srodstvu, što ističe i Kvintilijan svojim primjerima *Pelejević* za Ahileja i *Tidejević* za Diomeda (prema imenima njihovih očeva).⁹ U *Ilijadi* se pak braću Agamemnona i Menelaja često zajednički imenuje *Atrejevićima*. Ovo patronimno imenovanje pojedinaca onomastičari i objašnjavaju kao jedno od prototipnih u oblikovanju prezimenske komponente. Tradicijska kultura poznaje i antonomazije koje žena dobiva po mužu (npr. *Perinica* od Pero), njegovu prezimenu (npr. *Vlaićka* od Vlaić) ili pak njegovu zanimanju (npr. *Bricinica* od brico, brijač). Dok ovakve antonomazije na svojevrsan način negiraju ženinu samostalnost i definiraju je preko njezina muža, u Dalmatinskoj zagori i Hercegovini i danas je živ običaj da se ženama koje dolaze u novu obitelj daje antonomazija koja ih distancira od njihove nove obitelji. Takvo imenovanje obično potječe od djevojačkoga prezimena (npr. *Jurčuša* od Jurčević), patronimika obitelji iz koje je nevjesta došla (npr. *Kovačuša* od Kovači) ili rodnoga sela (npr. *Roškulja* od Roškoga Polja). Razlog je vjerojatno ležao u malenome broju ženskih svetačkih imena (koja su bila propisana Tridentskim koncilom)¹⁰, ali i radi sprječavanja mogućega rodoskrvuća.

Metonimijsku povezanost vlastitoga imena i njegove antonomazije možemo tražiti i u podrijetlu te osobe (npr. *Kiteranka* za Afroditu, *Stagirarin* za Aristotela, *Galilejac* ili *Nazarećanin* za Isusa Krista), ali i u sredstvu kojim se osoba služi (npr. *Gromovnik* u antičkoj mitologiji za Zeusa/Jupitera, u skandinavskoj za Thora, a u kršćanstvu za sv. Iliju).

Vlastito ime športskih klubova često se zamjenjuje epitetom (npr. *Modri* za „Dinamo“, *Bili* za „Hajduk“), gdje se tipična boja dresa uzima kao primarna konotacija. Međutim, nasuprot ovakvom čistom metonimijskom vezanju epiteta za ime kluba, u športskome diskursu epiteti

9 M. F. KVINTILIJAN, *n. dj.*, str. 268.

10 PETAR ŠIMUNOVIĆ, *Uvod u hrvatsko imenoslovlje*, Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb, 2009., str. 150.

postaju antonomazije i metaforičkim putem, primjerice *Vatreni* (hrvatska nogometna reprezentacija).

Perifraza postaje antonomazija kada se umjesto imena neke osobe ili mjesta daje opis koji ih u pojedinoj kulturi ili unutar pojedinoga diskursa jednoznačno zamjenjuje. Takve perifraze mogle su nastati metaforom (npr. *Kralj Sunce* za Luja XIV., *Bič Božji* za hunskoga vladara Atilu ili *Velika Jabuka* za New York) ili pak raznim podvrstama metonimije (npr. *Grad na Četiri Rijeke* za Karlovac, *Dioklecijanov Grad* za Split, *Otac Hrvatske Književnosti* za Marka Marulića, *Sveti Otac* za papu i sl.). Neke su se osobe pak toliko proslavile svojim (ne)djelima da ona „govore“ za njih pa tako imamo antonomazije *Razoritelj Kartage i Numancije* (Scipion Afrički) i *Sigetski Junak* (Nikola Šubić Zrinski).

1.2. Vosijanske antonomazije

Kao što je ranije rečeno, vosijanska se antonomazija služi postupkom apelativizacije svodeći vlastito ime na opću oznaku. Uvriježeno je tako osobu diktatorskoga ili autokratskoga ponašanja nazivati *Hitlerom* ili *Staljinom*, čudo od djeteta, tzv. vunderkinda *Mozartom*, a vjernu ženu *Penelopom*. Imena koja se uzimaju kao reprezentativna, dapače sinonimna za određeno svojstvo potječu ili od stvarnih osoba (znamenitih državnika, vojskovođa, umjetnika ili znanstvenika; u novije doba tu se ubrajaju i osobe iz svijeta popularne kulture) ili od fikcionalnih likova (iz mitologije, književnosti, filma, stripa). Za pravilno razumijevanje vosijanskih antonomazija recipijenti nužno ovise o paradigmatškome kontekstu, tj. moraju imati uvid u kulturno pamćenje određene kulturne zajednice.¹¹ Prethodno autorovo istraživanje pokazalo je da ovladanost pojedinim dijelovima kulturnoga pamćenja s jedne strane izravno ovisi o stupnju obrazovanosti recipijenata, a s druge pak o njihovoj dobi jer su određene antonomazije i generacijski uvjetovane (primjerice *Fangio*, *Fittipaldi* ili *Schumacher* kao oznaka „brzoga vozača“).¹² Tako su antonomazije potaknute biblijskim imenima široko rabljene i prepozna-

11 Ž. BENČIĆ, *n. dj.*, str. 196.

12 A. GRGIĆ – D. NIKOLIĆ, „Upotreba i prepoznavanje antonomazija – usporedba mladih i starijih govornika”, *Govor*, XXVII (2011.), 1, str. 41.

vane bez obzira na dob i stupanj školovanja, dok je imenski inventar grčko-rimske mitologije „rezerviran“ za školovanje govornike.

Za razliku od općih imenica, koje označuju predmete tako što im denotiranjem pripisuju i određene atribute (prema J. S. Millu opće su imenice konotativne riječi¹³), vlastita imena svojim nositeljima ne pripisuju nikakva svojstva. Izreka *Nomen est omen* govori tek o slučajnoj, pučkom etimologijom uspostavljenoj podudarnosti izraza (vlastitoga imena) i njegova nositelja. Mnogi književnici svjesno posežu za ovim postupkom čime imena njihovih likova postaju motivirana. No vosijanske antonomazije ne biraju imena iz općega onomastikona: ona rabe imena bremenita značenjem, imena koja su nosile (ili još nose) individualne osobe koje su se toliko istaknule nekom svojom osobinom da je njihovo ime postalo svojevrsan simbol, sinonim za tu osobinu.

Kada nešto što je nekad bilo individualno (vlastito ime) postane opća oznaka neke pojave (što čini vosijanska antonomazija), tada zapravo govorimo o apstrahiranosti toga vlastitog imena jer je iz njegova primarnog nositelja (Napoleona, A. Hitlera, W. A. Mozarta, odnosno Penelope, Don Quijotea ili pak Lolite), izlučena jedna značajka koja sada uspostavlja novu, motiviranu (ne više arbitrarnu!) vezu između staroga označitelja i jednoga jedinog željenog značenja. Međutim to se ime ne može lako lišiti svojih konotacija koje je steklo svojevrsnom legitimacijom u pojedinome diskursu ili kulturi. Naprotiv, one se svakom stilogenom uporabom pojedine vosijanske antonomazije vraćaju u novi diskurs i čine ga složenijim.¹⁴ Istom kada se izgube sve konotacije (sve informacije pohranjene u nekome imenu), onda se može reći da je postignuta istinska jednoznačna veza. Međutim istodobno se izgubila figurativnost jer je uporaba postala posve izlizana. Mi to vlastito ime sada rabimo kao opće „iz nužde“ jer nemamo drugoga naziva za pojavu (o čemu govori etimologija termina katakreza), čime smo od prvobitne vosijanske antonomazije u konačnici dobili njezinu katakrezu, tj. eponim (npr. *sendvič*

13 Vidi Ž. BENČIĆ, *n. dj.*, str. 206.

14 Vidi GÉRARD GENETTE, *Figure*, Vuk Karadžić, Beograd, 1985., str. 60.

prema grofu Sandwicheu koji ga je navodno prvi jeo ili *penkala* prema njezinu izumitelju Slavoljubu Penkali).¹⁵

2. Funkcija metonimijskih antonomazija u Andrićevim pripovijetkama

Iako je osnovni predmet ovoga rada analiza tvorbe i uporabe vosijanskih antonomazija, s obzirom da su one gotovo u pravilu tvorene gnomski ili anegdotski, određenu bi pozornost ipak trebalo posvetiti i pojavi onih *pravih, antičkih ili metonimijskih* u analiziranim pripovijetkama. One se javljaju znatno rjeđe od vosijanskih, što se dade lako objasniti izbjegavanjem učenoga, retoričnoga stila pripovijedanja koji bi prečesta uporaba metonimijskih antonomazija potencijalno stvorila.¹⁶

Ipak, i relativno rijetke antičke antonomazije u analiziranim su pripovijetkama gotovo uvijek uporabljene stilogeno. Prema onomu što zamjenjuju možemo ih podijeliti u četiri skupine: antonomazije za „sveto“, „prokleta“, za osobe i za institucije.

2.1. Antonomazije za sveto

Iznimno česte u tzv. fratarskim pripovijetkama, antonomazije ove skupine imaju ulogu pojačavanja vjerodostojnosti govora likova, s obzirom da u većini slučajeva njih izgovaraju redovnici. Andrić se trudi iskoristiti postojeće sinonimne antonomazije za Boga, Isusa Krista ili Blaženu Djevicu Mariju. Tako imamo primjere antonomazija: *Gospod i lađa Gospodnja* (*U musafirhani*, str. 21.), *Spasitelj* (*U musafirhani*, str. 20.), *Sin Čovječji* (*Ispovijed*, str. 40.), *Božija majka* (*Napast*, str. 74.), *Bogorodica* (*Čudo u Olovu*, str. 172. i 177.), *Gospa* (*Čudo u Olovu*, str. 174.). Antonomazija *Gospa* rabi se na više mjesta u pripovijetci *Mara milosnica*, ponovno u upravnome ili slobodnome neupravnom govoru katoličkih likova (Mara, fra Grgo). Relativno su rijetki primjeri kada

15 Vidi KREŠIMIR BAGIĆ, „Imena koja (se) pamte“, *Vijenac*, XVIII (2010.), 423, str. 7.; DUBRAVKO MRŠIĆ, *Eponimski leksikon*, Matica hrvatska, Zagreb, 2000.

16 BERNARD DUPRIEZ, *Gradus: les procédés littéraires*, Union Générale d'Éditions, Pariz, 1980., str. 58.

pripovjedačev glas rabi ove antonomazije. Ako to i čini, onda samo rabi izraz *Bogorodica*, što je i jedina Marijina antonomazija koja je u uporabi među pravoslavicima.

Da je uporaba antonomazija za „sveto“ prvotno u službi stilizacije govora likova, potvrđuju i antonomazije iz pripovijetke *Smrt u Sinanovoj tekiji: Svedržitelj* (str. 212.) i *Milostivi* (str. 213.) koje izgovara muslimanski lik Alidede u svojoj samrtnoj molitvi.

2.2. Antonomazije za „prokleta“

Od davnina su se imena vrhovnoga božanstva, ali i njegova antagonista, skrivala iza drugih imena, odnosno antonomazija. Često su ta skrivanja imala i mističan, apotropejski ili eufemističan karakter. Uobičajeno je tako starozavjetno ime za Boga (*Jahve*) tumačiti arhaičnim oblikom glagola „biti“. U *Knjizi Izlaska* Bog u obliku gorućega grma na pitanje o svome imenu odgovara Mojsiju: „Ja sam koji jesam“ (Izl 3,14). Bog ne želi objaviti svoje ime, ali ga zapravo i daje. Bog je jedini koji postoji; on ostaje transcendentan i čovjeku tajanstven.¹⁷ U pojedinim kulturama imena božanstava i nadnaravnih bića bila su tabuizirana pa su se rabila perifraستيčna imena. Jedan od takvih primjera jest naziv za zvijer iz porodice Ursidae. Dok je u slavenskim jezicima ta zvijer perifrastično „onaj koji jede med“, u germanskim se jezicima njegovo ime izvodi iz epiteta „smeđi“ jer se u davnoj prošlosti vjerovalo da bi izgovaranje njegova pravog imena prizvalo zvijer.¹⁸ Slično je i s Božjim protivnikom, Sotonom, Satanom, Vragom, Đavlom, za kojega se najčešće rabi eufemistična antonomazija *Nečastivi*. Na sličnu se tradiciju skrivanja imena Božjega protivnika nadovezuje i Andrić kada izbjegava uporabu riječi *đavao* ili *vrag* te umjesto njih rabi antonomazije *anatemnjak* (*Ispovijed*, str. 40.) i *Hromi* (*Čaša*, str. 152.). Fra Petar Jaranović u pismu gvardijanu fojničkoga samostana jednu sarajevsku katolkinju koja se odlučila poturčiti i poći za Turčina naziva *ženskim Antikristom* (*Kod kazana*, str. 57.).

¹⁷ Jeruzalemska Biblija: Stari i Novi zavjet s uvodima i bilješkama iz „La Bible de Jérusalem“, ur. Adalbert Rebić i dr., Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2007., str. 69.

¹⁸ BRANKO KUNA, „Identifikacija eufemizama i njihova tvorba u hrvatskom jeziku“, *Fluminensia*, XIX (2007.), 1, str. 97.

2.3. Antonomazije za osobe

Uobičajeno bismo ovu skupinu metonimijskih antonomazija jednostavno sveli pod nadimke, međutim razlika u odnosu na prototipne nadimke koji nastaju naglašavanjem neke fizičke osobine (*Ćoro*, *Lijepi*) ili kraćenjem imena ili prezimena (*Mujo*), jest u naglašenoj metonimijskoj vezi antonomazije i povijesti njezina nastanka. Ovdje je ponajprije riječ o apsolutizaciji apelativa, kao što je uvodno oprimjereno antonomazijama *Filozof*, *Pjesnik* ili *Govornik*. Tako se i u Andrićevim pripovijetkama pojedina služba potpuno izjednačuje s njegovim nositeljem kao npr. *Vojvoda* (*U zindanu*, str. 27.) ili *Đakon* (na više mjesta u pripovijetci *Anikina vremena*). U ovome tipu antonomazija vidljiva je Andrićeva sklonost anegdotskomu jer se uvijek donosi kratak opis nastanka određenoga „nadimka“. Primjerice objašnjenje naziva *Đakon* u *Anikinim vremenima*:

Kad bi ga zapitali: „Zašto tebe, oče popo, zovu Đakon?“ – on bi odgovarao slobodno i nasmevano:

- E, sinko, kad sam bio đakon, ja sam se odmetnuo u hajduke, i kako svaki hajduk mora da ima nadimak, mene su prozvali hajduk Đakon. I to mi ime ostalo. Ali poslije naišle godine i udarile na me časti, kao na šarova kolje, pa im nezgodno bilo da me zovu hajdukom; i tako meni otpade ono „hajduk“, kao žabi rep, a ostadoh Đakon. (*Anikina vremena*, str. 12. – 13.)

Učestalost uporabe nadimaka raznih vrsta u svojim pripovijetkama Andrić implicitno elaborira u opisu fra Stjepana u pripovijetci *Napast* koji je nazivao „krave i voćke po imenima, a fratre i seljake po nadimcima“ (str. 65.). Dok biljke i životinje umjesto svojih apelativa dobivaju imena, ljudi koji svoja imena već imaju moraju dobivati nadimke kako bi zbilja bili ljudi. Tako u pripovijetci *Čaša* fra Nikola Granić antonomazijom *Jusuf* imenuje „sve đake koji mu ne bi znali lekciju ili bi nešto drugo zgriješili“ (str. 53.). Naizgled negativna antonomazija za naraštaje đaka postaje draga uspomena na bivšega učitelja.

Andrić također prihvaća tradicijski način pridavanja antonomazijama ženama prema njihovu mužu, a u mnogim primjerima takve

antonomazije rabi izrazito stilogeno. Brojni su primjeri takva oslovljavanja ženskih likova, primjerice: *Bademlička* (*Čudo u Olovu*, str. 173.), *Krstinica* (na više mjesta u *Anikinim vremenima*), *Ristićka* (*Anikina vremena*, str. 48.), *Nedeljkovica* (*Anikina vremena*, str. 63.). Neke od takvih antonomazija posebne su po svome nastanku te se približavaju ranije opisanim anegdotskim muškim antonomazijama, međutim one su za njihove nositeljice u pravilu pogrdne. Takvi su primjeri *Vidinka* (*Anikina vremena*) i *Hafizadićka* (*Mara milosnica*). Anđa, inoča Marinka Krnojelca, dobila je svoju antonomaziju jer joj je muž bio proveo četiri godine na robiji u Vidinu:

Ova druga žena, Anđa, bila je mnogo mlađa od njega, mršava, pognuta u pasu, izmučena i smirena izraza, sa nečim otmenim, tuđinskim i uplašenim u držanju. Svet je nije voleo ni cenio. Svakome je izgledalo kao da je nađena na robiji, i zvali su je Vidinka. Marinko je uzalud dokazivao da to nije istina, i da je ona ćerka jednog pekara kod koga je radio neko vreme posle robije. (*Anikina vremena*, str. 26.)

Jelka Garić, majka Mare milosnice, postala je *Hafizadićka* „jer ju je stari Mustaj-beg Hafizadić držao nekoliko godina kod sebe, pa je onda udao za ovoga Garića“ (*Mara milosnica*, str. 98.). Objašnjenje podrijetla Jelkine antonomazije tako proleptično najavljuje i sudbinu njezine kćeri u daljnjem tijeku pripovijetke.

2.4. Antonomazije za institucije

Pod „institucijama“ ovdje se podrazumijeva metonimijsko apsolutiziranje apelativa koji stoji uz ime neke institucije. Tako je Franjevačka provincija Bosna Srebrena u pripovijetkama redovito samo *Provincija* (*Proba*, str. 84.; *U vodenici*, str. 121.), a franjevački red jednostavno *Red* (*Proba*, str. 80. – 81., 83. – 84.). Ova apsolutizacija opće imenice redovito služi naglašavanju snage institucije čije se pravo ime ne donosi. Obično ih rabe glavari koji time zastrašuju ili upozoravaju mlade ili problematične fratre.

Sličan je primjer antonomazije *Carstvo*, koja zamjenjuje Austro-Ugarsku Monarhiju (npr. u pripovijetci *Zmija*, str. 107.), čime se naglašava

snaga vlasti i njezina hladna sveprisutnost. Iako on nije izravan predmet ove analize, roman *Prokleta avlija* također donosi mnoštvo antonomazija ove skupine i sa sličnom funkcijom. Počevši od samoga naziva zatvora, koji Levantinci nazivaju *Deposito*, a koji se u romanu često naziva samo *Avlijom*, do antonomazija za sultanovu vladu/vlast: *Divan*, *Porta*. Posljednju antonomaziju pronalazimo i u pripovijetci *Put Alije Đerzeleza* (str. 9.) rabe u kontekstu putovanja mletačkih poslanika.

3. Gnomizacija i anegdotizacija kao tvorbeno načelo Andrićevih vosijanskih antonomazija

Vosijanske su antonomazije brojne u Andrićevim pripovijetkama, ali rijetko se rabe imena iz europskoga kulturnog pamćenja, što je ponovni dokaz izbjegavanja retoričnosti. Andrić je skloniji uporabi „malih” imena, tj. apstrahiranju imena likova iz pripovijedaka, čime oni postaju sinonimi za neku ljudsku osobinu ili pak cjelokupan karakter. Takav postupak izrazito se podudara s apstrahiranjem u gnomskim oblicima (poslovice, izreka, aforizam, maksima) jer oni teže općenitim istinama temeljenim na iskustvu.¹⁹ Budući da se *gnomski stil* ističe kao jedna od bitnih značajki Andrićeva pripovijedanja, razumljivo je da i uporaba antonomazija podliježe toj sveprisutnoj poetici. No Andrić često umeće i fragmentarne ili razrađene anegdote u svoje pripovijetke (i romane), čime se postiže ili produbljivanje spoznaja o pojedinome liku ili se jednostavno produžuje sam čin pripovijedanja te uživanje u njemu. Upravo po gnomama i anegdotama Andrićeve antonomazije postaju izrazito stilogene. Stoga će se u daljnjem radu detaljnije prikazati dva temeljna Andrićeva postupka pri kreiranju stilogenih i originalnih antonomazija – gnomizacija i anegdotizacija.

3.1. Antonomazije gnomskoga postanka

Među proučavateljima gnoma (poslovičnih, paremioloških oblika) postoji suglasnost oko tvrdnje da one proizlaze iz potrebe da se

¹⁹ STIPE BOTICA, *Hrvatska usmenoknjiževna čitanka*, Školska knjiga, Zagreb, 1995., str. 281.

općeprihvatljivom jezičnom strukturom (gnomski izričaj), na općeprihvatljiv način (predmetna stvarnost) formulira niz pojedinačnih iskustava, stečenih unutar kulturne zajednice (gnomska pouka ili poruka).²⁰ Često se ističe utilitarnost i didaktičnost poslovičnih oblika,²¹ a preciznu i stabilnu fakturu poslovice podupire i njezin ritmičan ustroj – *paremiakus*, tipična binarna sintaktičko-metrička cjelina.²² Na razini izraza poslovice najčešće oblikuju antiteza (*Sit gladnom ne vjeruje*) i metafora (*Šutnja je zlato*). Poslovica se stilski intenzivira još i metonimijom, aliteracijom, sinegdohom, onomatopejom i drugim izražajnim sredstvima. Često je stilizirana i već spominjanom pučkom etimologijom.²³

U analiziranim pripovijetkama gnomizacijom su stvorena dva podtipa vosijanskih antonomazija. U prvome tipu etnici (imena pripadnika naroda) ne rabe se samo kao oznaka nacionalne pripadnosti nego i kao oznaka određenoga skupa osobina. U svome retoričkom priručniku P. Fontanier posebno je istaknuo upravo ovu skupinu antonomazija s primjerima poput *Židov* („pretjerano škrt“), *Turčin* („bezobziran, neumoljiv“) ili *Ostrogot* („bez manira, barbarskoga ponašanja“).²⁴ Andrić tako na svršetku pripovijetke *Napast* rabi etnik Turci kroz silepsu:

Naljuti se ranije, pobegne i povuče se daleko, gde se ne čuje njihov smeh ni žagor, u neki osamljeni sobičak ili negde u baštu, ako je leto. Tu prebacuje samome sebi što je, eto, opet popustio i pričao svoju priču o napasti. Ispuni ga ogorčenje na fratre koji se smeju i podruguju svemu i koji su, osim svetog krsta na njima, Turci kao i ostali Turci. (*Napast*, str. 74.)

Temeljni jezični postupak opet je apstrahiranje, odnosno ukidanje prostorno-vremenskih denotacija vezanih za etnik *Turčin* („pripadnik etničke skupine koja je nekada nastanjivala veći dio Osmanlijskoga

20 Vidi ZDENKO ŠKREB, „Mikrostrukture stila i književne forme“, *Uvod u književnost*, ur. Zdenko Škreb i Ante Stamać, Nakladni zavod Globus, Zagreb, 1998.; ANDRE JOLLES, *Jednostavni oblici*, Matica hrvatska, Zagreb, 2000.

21 MARKO DRAGIĆ, *Hrvatska usmena književnost Bosne i Hercegovine: Proza, drama i mikrostrukture*, Matica hrvatska u Sarajevu – HKD Napredak Sarajevo, Sarajevo, 2005., str. 299.

22 JOSIP KEKEZ, *Poslovice, zagonetke i govornički oblici*, Matica hrvatska, Zagreb, 1996., str. 46.

23 *Isto*, str. 45.

24 PIERRE FONTANIER, *Les Figures du discours*, Flammarion, Pariz, 1968., str. 97.

Carstva“) te svodenje na ključnu značajku: „podmuklost, prevrtljivost, bezobzirnost“. Međutim vraćanjem upravo toga vlastitog imena, koje ima snažnu denotaciju u kulturnome kontekstu gotovo svih Andrićevih pripovijedaka i romana, nužno se uz željene psihološke značajke javljaju i sve moguće konotacije koje su diskursno ili kulturno uvjetovane.

Ista se antonomazija javlja u pripovijetci *Proba*, ali ovdje ona istodobno stoji kao sinegdoha za pripadnika muslimanske vjere, ali i oznaka osobe koja ne živi u skladu s kršćanskim moralom:

– Fra Serafine, – veli blago – dolaze meni odavno glasovi o tebi, i mnogo te braća karaju i optužuju da si svjetovni čovjek i da po svom životu nisi pristao ni za običnog kršćanina a kamoli za fratra i duhovnika, nego više za Turčina. [...] A što se života tiče, i ovako živiš manje-više k'o Turčin. Pa što ćeš se turčiti? Takvih saroša i meraklija kao ti ima dosta među Turcima [...]

I ovako nit si Turčin ni pravi fratar, nit možeš biti, pa kad si taki, i kad te zemlja drži i božja milost trpi, bolje ti je ostati napola Turčin među fratrima, nego biti napola fratar među Turcima. (*Proba*, str. 95.)

Drugi podtip gnomski stvorenih antonomazija jesu one koje rabe antroponime radi postizanja učinka cirkularnosti. Imena pojedinih likova toliko se apstrahiraju da oni postaju oznake ponovljivih (najčešće negativnih) ljudskih osobina. Takve se antonomazije najčešće javljaju u ciklusu fratarskih pripovijedaka poput sljedećega primjera u pripovijetci *Šala u Samsarinom hanu* kada fra Petar tješi drugoga fratra: „A nije ovo ni prva ni posljednja muka naišla na nas. Bilo je i gorih Hamza od Hamze“ (str. 131.). Kreševski muteselim Hamzaga „ispimzio se“ na kreševski samostan i postavlja mu velike namete, što predstavlja problem mladomu gvardijanu, ali stari fratar bremenitiji je iskustvom. On zna da se stvari ciklički ponavljaju, samo s različitim intenzitetom. Gramatički netipična uporaba vlastitoga imena u množini pojačava stilogenost i stvara dojam apelativiziranosti,²⁵ što je osnovna značajka vosijanskih antonomazija. Prije svršetka iste pripovijetke fra Petar će uporabiti antonomaziju *Džemo* u istoj funkciji:

²⁵ M. i M. ZNIKA, *n. dj.*, str. 574.

Tako su onda vremena bila i tolke su bijede udarale na svu Bosnu i na ovaj naš manastir, da smo za nevolju mnogu stvar na šalu okretali i šalom se branili i održavali, kad se već nije imalo ničim drugim. Davno je bilo, i gore sam zulume zapamtio poslije toga, i mnogo raznih Džema i džemića preturio preko glave, ali beli ne pamtim da sam lice u lice veći monstrum i goreg paklenjaka gledao. (*Šala u Samsarinom hanu*, str. 148.)

3.2. Od anegdote do antonomazije

Anegdotsko je u Andrića toliko sraslo s ostatkom pripovjednoga teksta da ga je ponekad teško i prepoznati. Često je tanka granica između anegdotskoga i gnomskoga jer se razvojem pripovjednoga tijeka antonomazije anegdotskoga postanka počinju poopćavati, odnosno približavati gnomskomu. Međutim one se ipak zadržavaju na razini kontekstualne antonomazije,²⁶ razumljive samo iz najbližeg narativnoga konteksta.

Sve anegdotske antonomazije dijele zajednički način postanka: na osnovi pojedine anegdote apstrahirana je određena crta osobnosti te se ona sada potpuno vezuje za ime glavnoga lika anegdote. Prototipna je takva antonomazija *Đuđut* iz pripovijetke *Proba*. U duhovito koncipiranoj umetnutoj priči fratar Petar Đuđut postao je reprezentativan lik „čovjeka bez značaja“, a njegovo ime (nipošto se ne smije zanemariti njegova fonostilistička vrijednost) postaje vosijanska antonomazija koja je na početku pripovijetke uporabljena pri oslovljavanju mladoga fratra:

Nasmij se glasno, ako ti je do smijeha, Đuđute! Jest, i vi ste Kudrići od Đuđutovića, a uzeli ste prezime Kudrići, kao mislite da je mnogo ljepše. Ako ne znaš ti, kao mlad i zelen, ko ste i šta ste, ja ću ti kazati. (str. 97. – 98.)

Zatim slijedi proširena anegdota o fratra koji se cijeloga života nije pobunio, pa ni kada je nakon susreta sa svetim Petrom dobio drugu priliku na ovome svijetu. Svršetak anegdote može se uzeti i kao reprezentativan uzorak Andrićeva pripovjednog stila:

I, najposlije, i dragi Bog je izgubio strpljenje i nadu da bi jedan Đuđut ikad mogao naći u sebi dram smjelosti i, u pravi čas i na pravom mjestu, stati kao čovjek prema drugom čovjeku, i pozvao je fra-Petra opet na

26 H. LAUSBERG, *n. dj.*, str. 72.

onaj svijet, takvog kakav je. A šta je tamo bilo s njim, to niko živ ne može da kaže i tako sada ne znamo šta biva sa Đuđutima kad umru, vidimo samo kakvi su dok gamižu po ovoj zemlji, a ima ih pod raznim imenima svuda pomalo. Ima, ima. (str. 101.)

Anegdotsko ne treba shvatiti samo kao nešto kratko i duhovito, nego i kao nešto što je upečatljivo, zapamćeno u zajednici. To je događaj koji je u svijesti lika ili zajednice toliko urezan da se njegova slika ne može izbrisati (makar se pojedini likovi to silno trude učiniti). Primjerice Mihailo Nikolin (zvani Stranac) iz pripovijetke *Anikina vremena* toliko je obilježen fatalnom *Krstinicom*, ženom s kojom je iskusio prve ljubavne čari, ali i najveće duševne muke, da njezino ime rabi kao oznaku za „demonsku ženu“:

Na samom početku mladosti podsečen i potresen u sebi, on nije mogao da nađe prav put do ove devojke; prilazio bi joj radosno i iskreno, pa bi se onda odjednom trzao i povlačio. Jer, zanesen i srećan zbog Anike, on je u isto vreme strepeo od Krstinice u sebi. Po neodoljivom nagonu, on je vrebao devojčine osmejke i pokrete, merio, posle u samoći, njene reči; i u svemu tome tražio sličnost sa Krstinicom, i u isto vreme strahovao da je zaista ne pronađe. (*Anikina vremena*, str. 41.)

U istoj pripovijetci, kada se mještani susretnu s pošasti zvanom Anika, trude se to objasniti filozofijom cirkularnosti: prije Anikinih vremena postojala je Tijanina uzbuna „koju niko ne pamti, ali je znaju po pričanjima starijih“ (str. 51.):

Pre dobrih sedamdeset godina bila se pročula zbog svoje lepote neka Tijana, čobanska kći. Bacila je obraz pod noge i zapalila kasabu. [...] Nije joj se moglo ništa. Dok jednog dana nije iščezla, naglo kao što se i pojavila. (*Anikina vremena*, str. 51.)

Kao što „velika“ imena postaju paradigmska i prepoznatljiva kao antonomazije u široj kulturnoj zajednici, tako i „mala“ imena, imena običnih ljudi mogu (ne)djelima svojih nositelja ući u komunikacijsko pamćenje jedne zajednice, a Andrić to zna uporabiti izrazito stilogeno.

Zaključak

Analiza pojavnosti i uporabe antonomazija u pripovijetkama Ive Andrića potvrdila je početnu pretpostavku o povezanosti ovoga tropa (posebice vosijanskoga tipa) i gnomskoga stila pripovijedanja. Vidljivo je to posebice u tzv. fratarskim pripovijetkama gdje je Andrić apstrahirao imena svojih likova i tako ih približio gnomskom. Određene antonomazije potječu od anegdota koje nisu nužno duhovite te često funkcioniraju kao kontekstualne antonomazije unutar pojedine pripovijetke ili užega narativnog okvira. Antonomazije nastale gnomizacijom upotrijebljene su ponajprije radi pojačavanja dojma cirkularnosti. Kao što poslovice nastoje dobro sročnim izrazom poopćiti niz životnih iskustava koja mogu biti primjenjiva za cijelu zajednicu, tako i gnomske antonomazije apstrahiraju iz nositelja određenoga imena one bitne značajke koje su zamijećene kao iskustveno provjerene. Ova se imena uklapanjem u gnomski stil gotovo u potpunosti apelativiziraju, što je vidljivo i iz netipičnih sintaktičkih odnosa (davanje množine vlastitim imenima). Zaključno se nedvojbeno može tvrditi kako „naš književni nobelovac“ u svome pripovijedanju ne samo da je bio izrazito svjestan stilogenosti antonomazije nego je i proniknuo u duboko skrivene mehanizme imenovanja.

Literatura

- ANDERSON, R. DEAN, *A Glossary of Greek Rhetorical Terms*, Peeters, Leuven, 2000.
- BAGIĆ, KREŠIMIR, „Imena koja (se) pamte“, *Vijenac*, XVIII (2010.), 423.
- BENČIĆ, ŽIVA, „Antonomazija“, *Tropi i figure*, ur. Živa Benčić Dunja i Fališevac, ZAZNOK, Zagreb, 1995.
- BOTICA, STIPE, *Hrvatska usmenoknjiževna čitanka*, Školska knjiga, Zagreb, 1995.

- DRAGIĆ, MARKO, *Hrvatska usmena književnost Bosne i Hercegovine: Proza, drama i mikrostrukture*, Matica hrvatska u Sarajevu – HKD Napredak Sarajevo, Sarajevo, 2005.
- DUPRIEZ, BERNARD, *Gradus: les procédés littéraires*, Union Générale d'Éditions, Pariz, 1980.
- FONTANIER, PIERRE, *Les Figures du discours*, Flammarion, Pariz, 1968.
- GENETTE, GÉRARD, *Figure*, Vuk Karadžić, Beograd, 1985.
- GRGIĆ, ANA – NIKOLIĆ, DAVOR, „Antonomazija – figura kulturnog pamćenja“, *Fluminensia*, XXIII (2011.), 2.
- GRGIĆ, ANA – NIKOLIĆ, DAVOR, „Upotreba i prepoznavanje antonomazija – usporedba mladih i starijih govornika“, *Govor*, XXVII (2011.), 1.
- HOLMQVIST, KENNETH – PŁUCIENNIK, JAROSŁAW, „Princess Antonomasia and the Truth: Two Types of Metonymic Relations“, *Tropical Truth(s)*, ur. Armin Burkhardt i Brigitte Nerlich, De Gruyter, Berlin – New York, 2010.
- *Jeruzalemska Biblija: Stari i Novi zavjet s uvodima i bilješkama iz „La Bible de Jérusalem“*, ur. Adalbert Rebić i dr., Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2007.
- JOLLES, ANDRE, *Jednostavni oblici*, Matica hrvatska, Zagreb, 2000.
- KEKEZ, JOSIP, *Poslovice, zagonetke i govornički oblici*, Matica hrvatska, Zagreb, 1996.
- KUNA, BRANKO, „Identifikacija eufemizama i njihova tvorba u hrvatskom jeziku“, *Fluminensia*, XIX (2007.), 1.
- KVINTILIJAN, MARKO FABIJE, *Obrazovanje govornika: odabrane strane*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1984.
- LAUSBERG, HEINRICH, *Elemente der literarischen Rhetorik*, Max Hueber Verlag, Ismanig, 1990.
- LEŠIĆ, ZDENKO, *Jezik i književno djelo*, 1. izdanje, Zavod za izdavanje udžbenika, Sarajevo, 1971.

- MALIĆ, ZDRAVKO, „Andrićev stil i jezik u ‘Priči o kmetu Simanu’“, *Jezik*, IV (1955.), 5.
- MRŠIĆ, DUBRAVKO, *Eponimski leksikon*, Matica hrvatska, Zagreb, 2000.
- NEMEC, KREŠIMIR, *Povijest hrvatskog romana*, Školska knjiga, Zagreb, 2003.
- PRANJIĆ, KRUNOSLAV, *Jezikom i stilom kroza književnost*, Školska knjiga, Zagreb, 1986.
- *Rečnik književnih termina*, ur. Tanja Popović, Logos art, Beograd, 2007.
- *Sabrana djela Ive Andrića (Knjige V-IX: Nemirna godina; Žeđ; Jelena, žena koje nema; Znakovi; Deca)*, gl. ur. Ivan Lovrenović, Svjetlost – Prosveta, Sarajevo – Beograd, 1989.
- ŠIMUNOVIĆ, PETAR, *Uvod u hrvatsko imenoslovlje*, Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb, 2009.
- ŠKILJAN, DUBRAVKO i dr., *Leksikon antičkih termina*, Antibarbarus, Zagreb, 2003.
- ŠKREB, ZDENKO, „Mikrostrukture stila i književne forme“, *Uvod u književnost*, ur. Zdenko Škreb i Ante Stamać, Nakladni zavod Globus, Zagreb, 1998
- ZNIKA, MARIJA I MAJA, „Vlastito ime i brojivost“, *Folia onomastica Croatica*, 12-13, 2003. – 2004.

ANTONOMASIA IN THE SHORT STORIES BY IVO ANDRIĆ

Summary

Gnomic style of Ivo Andrić's novellas (short stories) and novels can be described as a dominant poetic feature of his narration. In novels this style creates the effect of circularity and historical repeatability while in the novellas gnomic expressions and anecdotes are used for enhancing character development. This paper analyzed the gnomic and the anecdotal in Andrić's novellas using the trope antonomasia. True or metonymic antonomasia substitutes the proper name by appellative, epithet or periphrasis whereas Vossian or metaphoric antonomasia substitutes certain trait by a proper name. Analysis confirmed the correlation of expressive usage of antonomasias (especially the Vossian type) and the gnomic narrative style.

Key words: *anecdote, antonomasia, gnomic, Ivo Andrić, narration, trope*